

ОРИНЯК В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

У статті проводиться аналіз археологічних матеріалів, представлених на XIV Конгресі істориків, що був проведений у Льежському університеті (Бельгія). На основі останніх археологічних досліджень автор показує значення культури раннього палеоліту, її основні аспекти.

Ключові слова: археологічні матеріали, XIV Конгрес істориків, Льежський університет, культура раннього палеоліту, ориньяк.

В статье анализируются археологические материалы, представленных на XIV Конгрессе историков, который был проведен в Льежском университете (Бельгия). На основе последних археологических исследований автор показывает значение культуры раннего палеолита, ее основные аспекты.

Ключевые слова: археологические материалы, XIV Конгресс историков, Льежский университет, культура раннего палеолита, ориньяк.

In article are analyzed the archeological materials, the historians submitted on XIV Congress which has been carried out in university of Liege (Belgium). On the basis of last archeological researches, the author shows value of culture of an early paleolith, its basic aspects.

Key words: archeological materials, XIV Congress of historians, university of Liege, culture of an early paleolith, orinyak.

Існують різні точки зору щодо визначення ориньяку в історії людства. Визначення критеріїв ориньяку створює наукову проблему. Незважаючи на те, що дослідження в цій області ведуться вже близько століття, наукові дискусії і досі точаться навколо таких важливих питань, як хронологія періоду та генетична приналежність культури.

Термін «ориньяк» був уведений у науку Брейлем ще в 1912 році, і донедавна був пов'язаний з колонізацією Європи людьми сучасного типу, або кроманьйонцями. Проте сучасний стан дослідження проблеми доводить масове існування ориньякської традиції розщеплення кременю в таких далеких від Західної Європи областях, як Центральна та Західна Азія. У 90-х роках більшість дослідників дійшли висновку, що перші поселення ранньої доби пізнього палеоліту у Євразії були знайдені в Леванті. Більше того, дослідження промислових індустрій показали, що ця область безперервно заселялася й у більш пізні часи. Матеріали Леванту, що належать до початкового етапу Верхнього палеоліту, мають архаїчні риси середньо палеолітичних індустрій.

Генезу ориньяку шукали й знаходили і в Африці, і в Південно-Західній чи Середній Азії, і в Сибіру. Проте сьогодні все більша частина археологів визнає, що події розвивалися паралельно в багатьох областях Старого Світу через контакти первісних людей, визначаючи поширення певних ідей у крем'яній індустрії. Саме це пояснює так

широко поширені ориньякські традиції, наприклад, кістяні вироби з оленячого рогу.

Численні міждисциплінарні дані подають нам звіт про події, що відбувалися в період між 50000 і 30000 ВР. Все більше «перехід» від середнього до верхнього палеоліту простежується не тільки в «класичній» області Західної Європи, особливо в Південно-Західній Франції, а також і на периферійній частині Європи – Іберії, Італії, Балканах, Центральної, та Східної Європи, у Криму та в різних областях Азії – Близькому Сході, Середній Азії, Сибіру, у Південній, Східній та Північній Африці.

Так що ж такого незвичного сталося в Європі між 40000 і 30000 років тому? Що створило культурну технологічну область ориньяк? Чому відбулося пересування краще пристосованих людей в Європу з Африки чи Азії, що співпадає з культурними новаціями? Чому ці нові люди абсолютно відрізнялися від місцевих неандертальців наявністю мови, здатністю до символічної уяви? Це – лише частина тих складних питань, на які треба відповісти. Донедавна ця проблема здавалася безперспективною, оскільки дослідження, що проводилися в Африці й Азії, були дуже обмежені, на відміну від європейських; існували певні обмеження радіометричних методів датування, що робило неможливим демонстрацію синхронних та дисинхронних подій у межах області чи континенту.

Пошук генези ориньяку спонукав попередників істориків досліджувати Близький Схід, Північну

Африку (район Сахари), Середню Азію і навіть Сибір. Остеологічний матеріал тепер знаходять в останніх шарах середнього палеоліту на південному узбережжі Африки та в Криму, але жодна з цих знахідок не може достовірно інтерпретувати «той, класичний» оріньяк, який ми спостерігаємо в Південно-Західній Франції. Оріньяк Близького Сходу так званий оріньяк Леванту за сучасним датуванням значно молодший (30 куг ВР), ніж ранній оріньяк Південно-Західної та Південно-Східної Європи. Отже, пошуки генези цієї культури приводять до наступних висновків: на території Європи ця культура була, але вона є результатом переміщення. Мабуть, дійсно у період 40000 ВР років тому розділені території Старого Світу почали контактувати між собою, збагачуючи одна одну новими ідеями [1]. Ми пропонуємо розглянути найбільш цікаві, на наш погляд, прояви матеріальної та духовної культури оріньякських стоянок, які дійсно мають епохальне значення в поширенні людських спільнот гомо сапієнс.

Оріньяк Німеччини найбільш повно представлений на матеріалах печерних стоянок. Особлива увага надається печерній пам'ятці Geissenklosterle, яка має одні з найкраще досліджених матеріалів оріньякської традиції регіону. Згідно з термолюмінісцентним та радіокарбонним датуванням – це одна з найдавніших галузей оріньякської промисловості у всій Європі. Крім того, тут можна технологічно простежити генетичний розвиток оріньякської традиції, велику кількість органічного матеріалу, прикрас, присутність статуеток і флейт із мамонтової кістки, що є одними з найдавніших у всьому світі.

Пластичне мистецтво представлено чотирма статуетками з мамонтової кістки, серед яких одна антропоморфна. Є музичні інструменти – дві флейти, зроблені з кістки лебедя, що входять до найдавніших у світі.

Людські рештки в контексті з оріньякською технікою з Vogelherd і є найдавнішими закам'янілостями людини розумної в Європі [2].

Розвиток оріньяку під час його вторгнення на захід проходив у декілька фаз. Як визначають Я. Козловський і М. Отт, розвиток культури має такі хронологічні стадії: 1) Vacho-Kirlian, чи передоріньяк, – від 43 до 37 куг ВР; 2) протооріньяк середземноморський – від 38 до 32 куг ВР; 3) «класичний» континентальний, європейський – від 34 до 28 куг ВР. Вторгнення проходило з Середньої Азії (Іран, Узбекистан, Афганістан). На думку тих же вчених, культура не прийшла в чистому вигляді, а була сформована під час переміщення на захід. Цим пояснюються відмінності «оріньякських» культур. Процес вторгнення продовжується з Центральної Азії вздовж Загроських гір до Балкан і Леванту. Матеріали найдавніших стоянок не дають нам типових знарядь, таких як скребки carinated. Прибульці не могли оминати місцеві культури, особливо в західній частині Європи, де проживали неандертальці. Індустрії, знайдені в Іраку й Ірані,

мають всі компоненти оріньяку – специфічні скребки, чешуйчасту ретуш на знаряддях, мікропластини з ретушшю Dufour. Вони мають такий самий хронологічний аспект, як і ранній оріньяк, що сьогодні об'єднує східний і західний оріньяк в загальне уявлення. Історія поширення культури визначається Балканським півостровом до басейну Дунаю, Середземного узбережжя і показана адаптивними процесами. У середньому і верхньому басейнах Дунаю ми маємо ранні стоянки оріньяку, датовані між 42 і 33 куг ВР, наприклад, Willendorf II, чи в Istallosko, що в Угорщині, де оброблений остеологічний матеріал, чи не найбільш ранній в Центральній Європі.

Ми можемо спостерігати взаємодію оріньяку і «транзитних одиниць» в деяких областях Балкан, Криму та Піренейського півострова. Особливо цікавим здається співіснування мустье і передоріньяку на Балканах, де обидві культури існували протягом декількох тисячоліть в обмежених географічних областях, таких як Балканські гори та ін. [3].

Дуже цікавими аспектами представлені культурні надбання використання ресурсів моря. Це прикраси з італійської стоянки в Riparo Mochi на узбережжі Liguria та з печери Uçagizh, що на узбережжі Natau в Туреччині. Обидві стоянки належать до доби верхнього палеоліту за складом фауни та знарядь праці. Декоративність мушель не має ніяких сумнівів. Традиційну техніку виготовлення прикрас з мушель належать до найбільш ранніх верхньопалеолітичних горизонтів. Сліди внутрішнього обміну між спільнотами практично не спостерігаються, оскільки в розмірі і формі прикрас – використання природної мушлі, або вирізаних бусин, – зберігається однорідність як на прибережних ділянках, так і на внутрішніх стоянках Північної Італії, Південної Туреччини, Португалії, Південної Франції, частині Німеччини.

Коли ми говоримо про мистецтво в палеоліті, то в центрі уваги стоїть питання: коли і де з'являється трансформація людської поведінки. Найраніше прикраси були зроблені з кісток тварин – зубів, кісток чи морських мушель, досить звичних на прибережних стоянках Середземного моря [4].

За новими даними початок доби верхнього палеоліту тривав 10 тисяч років. Початкова епоха палеоліту – левант – демонструє прямий історичний культурний зв'язок між середнім та верхнім палеолітом. Вирішення історичних та еволюційних проблем такої сивої давнини, що зумовлюють поведінку, виникнення і поширення сучасних людей в Євразії, потребує обережного дослідження транзитних галузей промисловості, що виражається в складанні типологічних схем. Цей процес встановлює критерії змін та показує, чи були зміни поступовими, чи мали різкий характер. На загальному рівні ми бачимо зміни в певних способах поведінки, а не в змінах в індустріях. Саме ця особливість надає імпульс кардинальних змін.

Українські пам'ятки оріньяку входять у велику географічну зону поширення культури – централь-

ну частину Східної Європи та Крим. Останній східний мікокок Криму датується приблизно 28000-34000 BP. На стоянці Сюрень крем'яний інвентар був знайдений у тих самих шарах, що й оріньяк, говорячи про почергові відвідування мешканців мікокку і оріньяку. У Буран-Кая III деякі рівні мікокку явно лежать над матеріалами доби верхнього палеоліту – східного Szeletian. Кримський оріньяк представлений стоянкою Сюрень I, Ю.Е. Демиденком класифікований як Krems-Dufour Оріньяк, хронологічно належить до 29000-28000. Бонч-Осмоловським у 1934 році був знайдений зуб людини сучасного виду.

Важливим аспектом є те, що в Північному Причорномор'ї в період раннього верхнього палеоліту не зафіксовано жодної індустрії раннього гравету, тоді як на сусідніх, центрально-європейських територіях та на заході Східної Європи (Молодово V) в інтервалі 30000-28000 років вони добре відомі [5].

Матеріали Південної Росії представлені стрелецькою, спіцинською і городцовською культурами. Спіцинська культура належить до хронологічної групи Костенки, має дату від 36000 до 32000 BP, була знайдена в Костенки 17 шар II. Культура представлена виробами з кістки – шила з кісток зайця та псаця. Крім того, є фрагмент обробленого гігантського клика. Представлені прикраси – підвіски із зубів псаця, каменя, мушель та скам'янілих коралів. Згідно з дослідженнями С.А. Семенова, перфорації на зубах і каменях були зроблені шляхом свердління, але без використання лучкової дрелі. Цінною знахідкою є кореневий зуб людини сучасного виду.

У Східній Європі верхній палеоліт розпочинається з промисловості Стрелецька в Костенки 12 шар III та промисловості Спіцинська в Костенки 17 шар II і має дату приблизно 36000 BP. Однак останні «галузі» середнього палеоліту зустрічаються в області Буран-Кая III рівень B (AP Крим), що має дату приблизно 28000 BP. Тому ми можемо стверджувати, що ранні верхнепалеолітичні і середньопалеолітичні спільноти протягом деякого часу співіснували в Східній Європі в період приблизно 36000 до 28000 BP. На території Криму з приблизно 32000 до 28000 BP спостерігаються співіснування ранніх верхньопалеолітичних та пізніх середньопалеолітичних галузей. Кінець цього періоду був відзначений появою граветтської індустрії на Дністрі і Дону. Але ми не можемо говорити про генетичну спорідненість, аналізуючи цей процес на основі матеріальних решток. І тому східноєвропейські археологічні дослідження демонструють паралельний розвиток останніх середньопалеолітичних та ранніх верхньопалеолітичних традицій близько 8 тисяч років, знаменуючи появу оріньякської культури відносно пізно, тобто після 30000 BP, тим самим нівелюючи моделі росту культурного рівня від середнього до верхнього палеоліту.

Перші прояви сучасних людей в Східній Європі не пов'язані з оріньякською культурою.

Вони були виробниками певних верхньопалеолітичних крем'яних індустрій і характеризувалися такими індустріями, як спіцинська і городцовська. Проте навіть враховуючи матеріали досліджень, ми сьогодні ще не можемо з'ясувати основну область для визначення розповсюдження людей в Східній Європі [6].

Розкопки в 1998-2001 роках на стоянці Костенки 14 Маркіна Гора (Воронезька область, Росія) представили невідомі досі археологічні артефакти найдревнішої доби верхнього палеоліту Східної Європи. Проявом скульптурного мистецтва палеолітичної доби, яке вважається найдавнішим у Східній Європі, є знайдена голівка статуетки на гігантському клику. Крім того, були знайдені підвіски з гравірованими отворами з мушель Columbelloidea, що мешкають в тропічних морях. Оскільки сьогодні ці молоски живуть виключно в Середземному морі, ми маємо свідчення зв'язків, а можливо, й походження населення, що використовувало ці мушлі як намистини. Цікава антропологічна знахідка – зуб людини, що за морфологічною особливістю могла належати монголоїду, оскільки тільки 5-6 % європейців можуть мати таку морфологію, і то тільки фіни і саами, тоді як монголоїди мають цю особливість у 70-80 %. За цими параметрами ми можемо вважати, що археологічний комплекс належав новій, досі невідомій культурній спільноті.

Середня течія Дунаю займає потенційно важливе положення для дослідження появи ранніх людей в Європі та визначення виникнення доби верхнього палеоліту. Ця область займає проміжне становище між традиційними центрами палеоліту, спільнотами Близького Сходу та південно-західної Європи. Крім того, Дунай та його гідрографічна мережа являє собою важливу комунікаційну вісь зі сходу на захід, проникає глибоко в континент.

Уздовж течії Дунаю є декілька ділянок раннього оріньяку, що належать приблизно до 38 тис. BP: це Temnata (Болгарія), Willendorf II (Нижня Австрія), Geissenklosterle (Південна Німеччина). За даними дослідження можна стверджувати, що ранні поселення оріньяку були маленькими і далеко розсіяні один від одного [7].

Формування технокомплексів верхнього палеоліту пов'язано з використанням технології оріньяку, що відігравав роль каталізатора в процесі розвитку первісних спільнот. Зміни індустрії та фізичного виду – це два паралельні процеси, навіть якщо інколи здається, що вони пов'язані між собою [8].

Значення оріньяку в історії людства полягає в створенні традиційної уяви ранньої доби верхнього палеоліту для Європи та Близького Сходу, що має певну структуру, у якій одним з компонентів завжди є оріньяк. У Західній Європі замість оріньяку ми маємо Chatelperronian, у Північній Європі – Lincombian, у області Північного Середземномор'я – Uluzzian, у Центральній Європі – Szeletian.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lawrence Guy Straus. «The Aurignacian»? Some thoughts» / Straus Guy Lawrence // Chronology of the Aurignacian and of the Transitional Technocomplexes. Dating, Stratigraphies, Cultural Implications // Proceedings of Symposium 6.1 of the XIVth Congress of the UISPP. (University of Liege, Belgium, September 2-8, 2001). – P. 11-18.
2. Michael Bolus. The cultural context of the Aurignacian of the Swabian Jura / Bolus Michael // Ibidem. – P. 153-161.
3. Marcel Otte, Janusz K. Kozłowski. Constitution of the Aurignacian through Eurasia / Otte Narcel, Kozłowski Januz K. // Ibidem. – P. 19-28.
4. Mary C. Stiner. «Standardization» in Upper Paleolithic ornaments at the coastal sites of Riparo Mochi and Ucagizli cave / Stiner Mary C. // Ibidem. – P. 49-57.
5. Демиденко Ю.Э. Северное Причерноморье в Европейском контексте проблематики раннего и среднего периодов верхнего палеолита. Человек в истории и культуре / Ю.Э. Демиденко // Сборник научных работ в честь 70-летия лауреата Государственной премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук, Владимира Никифоровича Станко. – Одесса – Терновка: Друк, 2007. – С. 52-80.
6. Steven L. Kuhn. In what sense is the Levantine Initial Upper Paleolithic a «transitional» industry? / Kuhn Steven L. // The Chronology of the Aurignacian and of the Transitional Technocomplexes. – P. 61-67.
7. Jiri Svoboda. The Bohunician and the Aurignacian Svoboda Jiri // Ibidem. – P. 123-130.
8. Sinitsyn Andrei A. The most ancient sites of Kostenki in the context of the Initial Upper Paleolithic of northern Eurasia / Andrei A. Sinitsyn // Ibidem. – P. 89-102.

Рецензенти: д.і.н., проф. Ю.В. Котляр;
к.і.н., проф. Ю.С. Гребенніков.

© Толмачова О.І., 2009

Стаття надійшла до редколегії 28.04.2009 р.